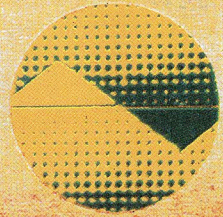

ISSN 1560-1749

Қазақстан
ЖОҒАРЫ
МЕКТЕБІ

*ВЫСШАЯ
ШКОЛА
КАЗАХСТАНА*

*HIGHER
EDUCATION IN
KAZAKHSTAN*

ЕРКІН ЭКОНОМИКАЛЫҚ АЙМАҚТЫ ҚҰРУ ТАЛАПТАРЫН ТАЛДАУ

Еркін экономикалық аймақтағы жеңілдіктер мен ынталандырулар жүйесін тиімді жасау – болашақта оның ойдағыдай дамуының кепілі. Дәл осыдан инвесторларды тартудан түскен пайда мен салық және кеден жеңілдіктерінің берілуінен болған бюджеттік шығындар ара қатысы тәуелді. Жалпы жеңілдіктер, мұндағы жоқ даму факторларының өтемақы механизмы емес, берілген аймақтың салыстырамлы басымдылықтарды іске асыруда қосымша құрал қызметін атқаруы тиіс. Мемлекет рөлі тек осындай оңтайлы жүйені қалыптастыруда ғана емес, сонымен бірге оның орнатылған жеңілдіктерді және преференцийлерді сақтау үшін тұрақты түзетулер мен бақылау жасауда да маңызды.

Қазақстанда арнайы экономикалық аймақтарда қаржы іс-әрекеті еркін экономикалық аймақтардың Әкімшілік кеңесі қаржы қорын немесе еркін экономикалық аймақтың шекарасы әкімшілік-территориялық бірліктің шекарасымен тура келгенде бюджетті қалыптастыруды қарастырады. «Ақтау теңіз порты» арнайы экономикалық аймағы, «Астана-жаңа қала» арнайы экономикалық аймағы әкімшілік-территориялық бірліктің шекарасында орналасқан себебінен, олардың бюджеттері бір мезгілде сәйкес Ақтау және Астана қалаларының бюджеті болып табылады. Оңтүстік облысындағы «Оңтүстік» арнайы экономикалық аймағында, Алматы

каласының Медеу ауданының Алатау кентінде орналасқан «Ақпараттар технологиялар паркі» арнайы экономикалық аймағында қаржы қоры қалыптасады.

Арнайы экономикалық аймақтардың мақсатты қаржы қорлары бос бюджет құралдары, салықтық сипатты емес төлемдер, сауда жүргізгеннен табыстар, аймақтық лотереялар, заңдық және жеке тұлғалардың еркін салымдары, сондай-ақ заңға қарсы келмейтін басқа көздер арқылы да құрылады.

Еркін экономикалық аймақтар іс-әрекеттеріндегі кедендік салу мәселелері республиканың шексіз құқығы болып табылады, ол аймақ кәсіпорындарының сыртқы экономикалық операцияларға кедендік баждары мен салықтарының жеңілдік деңгейін белгілейді. Мемлекет аймақ шекарасындағы (ішкі және сыртқы) кедендік бақылауды жүзеге асырады.

Аймақта тұтыну үшін және де қайта өңдеу үшін, жинау және келесі қайта экспорттау үшін еркін экономикалық аймақ аумағына шетелден келген өнімдер кедендік салықтан және импорттық салықтан босатылады. Еркін экономикалық аймақтарда бажсыз әкелінген импорттық материалдарды қолдану мен өндірілген аймақтың дайын өнімдерін республика аумағына жеткізу жағдайларында бұл өнімдерге импорттық компонент құнының бөлігінде баж салынуы мүмкін.

Еркін экономикалық аймақта өндірілген экспорт өнімге экспорттық баждар, экспорттық салықтар салынбайды, лицензиялауға және квоталауға түспейді. Қайта өңдеуге түспеген, еркін экономикалық аймақ арқылы жүзеге асырылған экспорт өніміне белгіленген тәртіпте экспорттық баждар мен экспорттық салықтар салынады. Мұндай өнімге тиісті республика аумағында қабылданған лицензиялау және квоталау тәртібі жүреді.

Арнайы экономикалық аймақта кедендік реттеу Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығымен реттеледі. Арнайы экономикалық аймақтың жері Қазақстан Республикасының кедендік аумағынан тысқары жер ретінде қарастырылады. Берілген тәртіп өндіріс операцияларын орындауға қажетті, сырттан кіретін жабдықтаулар, шикі зат, материалдар және басқа да тауарлар кедендік баждардан, салықтардан және экономикалық саясаттың шаралармен қолданудан босатуды қарастырады [1].

Арнайы экономикалық аймақта қайта өңделген тауарлар шығуда кеден баждарынан босатылады. Арнайы экономикалық аймақтағы кәсіпорынға бажсыз жабдықтауды және шикі затты кіргізуге, бажсыз дайын өнімді шығаруға болады. Басқа тауарларға, шыққан еліне байланысты, арнайы экономикалық аймақтардан Қазақстан Республикасының басқа жеріне баруында кеден баждары салынады.

Арнайы экономикалық аймақтарда жұмыс істейтін шаруашылық субъектілердің салық жеңілдіктері бар екенін ескеріп, арнайы экономикалық аймақта кеден тәртібі өндірісті, экспортқа бағытталған өнімді шығаруды ынталандырады деп айтуға болады.

Арнайы экономикалық аймақтарға ақшалай-несиелік қызмет көрсету үшін аймақтың немесе олардың Әкімділік кеңестерінің шешімі бойынша бірнеше аймақтардың арнайы банкі құрылуы мүмкін. Бұл банк қолма-қол ақшасыз айналымдарды ұйымдастырудан басқа валюталық қорларды басқаруды және мемлекеттік несиені реттеуді жүзеге асыратын болады, сонымен қатар несиелік-қаржылық мекемелердің іс-әрекеттеріне бақылауды және арнайы экономикалық аймақта әрекет ететін банктік және валюталық тәртіптерді бақылауды жүзеге асыратын болады.

Жалпы айтқанда, табысты қамтамасыз ету үшін аймақта банктік іс-әрекет еркіндігіне және мемлекеттік, коммерциялық немесе жеке банктерден несиеленуді тандау еркіндігіне кепіл болу керек.

Аймақ аумағында орналасқан республикалық кәсіпорындар үшін, соның ішінде ортақ кәсіпорындар мүшелері үшін несиеленуге жеңілдік мөлшерлері белгіленуі мүмкін. Олардың көлемі әрбір еркін экономикалық аймақ үшін жеке анықталады, ал оның ішінде – басымдылықтарға байланысты белгіленеді.

Ең төменгі мөлшерлері несиелер ең бірінші кезекте экспорттық өндіріс ұйымдарына, инфрақұрылымдарды дамытуға, энергетикалық кәсіпорындарға берілуі мүмкін.

Еркін экономикалық аймақтың республикалық және дүниежүзілік нарықтармен тиімді өзара әрекетіне мүмкіндіктер беруі керек. Әрбір аймақ үшін оның үлгісіне байланысты анықталады. Сонымен бір мезгілде барлық еркін экономикалық аймақтар үшін жалпы талаптар келесілер болуы мүмкін.

1. Еркін экономикалық аймақтар валюталық өз шығынын өзі өтейтін негізде жұмыс істеуі керек.

2. Еркін экономикалық аймақта теңге мен еркін ауысатын валюта айналуы нарықтық курс бойынша жүзеге асырылады.

3. Заңды құқығы бар мекемелер арасындағы есептесу екі жақтың келісімі бойынша кез-келген валютамен жүргізіледі.

4. Шетел валютасындағы операциялар шетел банктерімен, осы операцияларды жүргізу құқығына лицензиясы бар коммерциялық банктермен жүзеге асырылады.

5. Валюталық курстарды реттеу, валюталық операцияларды жүзеге асыруға коммерциялық банктерге лицензиялар беру, несиелік-қаржылық мекемелердің іс-әрекеттеріне бақылау жасау, банктік және валюталық тәртіптерді қадағалауды тексеру республиканың Ұлттық банкімен жүзеге асырылады.

6. Табыстың теңгелік бөлігін конверсиялау валюталық биржалар және аукциондар арқылы жүзеге асырылады. Сатушылар мен сатып алушылар ретінде еркін экономикалық аймақтар қатысушылар болады.

7. Несиелік-есеп және қаржылық операциялар халықаралық тәжірибеге сәйкес жүргізіледі.

Заңды тұлғаларды мемлекеттік тіркеу Қазақстан Республикасы Президенті Жарлығымен арнайы экономикалық аймақта Әділет министірлігінің уәкілді органымен орындалады.

Арнайы экономикалық аймақта шетел азаматтарының келу тәртібі Қазақстан Республикасының заңына сәйкес орнатылған. Арнайы экономикалық аймақта шетел азаматтарының және олардың көлік құралдарының келуді, кетуді, транзитпен өтуді рәсімдеу бойынша қызметтерді орындау үшін орталық орындаушы органдармен мемлекеттік органдардың бөлімшелері құрылады.

Арнайы экономикалық аймақтар Заңына сәйкес арнайы экономикалық аймақтарды жасау, қызмет ету және тарату саласында «... орталық орындаушы орган» Әкілетті орган болып табылады, оның құзыретіне кіретіндер:

- арнайы экономикалық аймақтарды жасау, қызмет ету және тарату саласында мемлекеттік органдардың іс-әрекетін үйлестіреді;
- арнайы экономикалық аймақтың аумағында іс-әрекетті жүргізуге рұқсат ету ережелерін әзірлеу және бекіту;
- арнайы экономикалық аймақтың аумағында жер учаскелерімен пайдаланған үшін төлем соммаларын келістіру және басқа мәселелер.

Ондай өкілетті орган болып Индустрия және сауда министірлігі анықталған.

Солай бола тұрып, тәжірибеде жасалған 6 аймақта 3 министірлік, 2 қаланың әкімдігі, облас әкімділігі өкілетті орган болып табылады. Әр Өкілетті орган және «Арнайы экономикалық аймақтың Өкімшілігі» Мемлекеттік мекеме ретінде Өкілетті органмен жасалған орындаушы органдар, өз мамандығы, тәжірибесі және мүмкіншілігі шегінде нәтижеде арнайы экономикалық аймағы іс-әрекетінің нәтижелерін анықтайтын маңызды мәселелерін шешеді.

Мұнда Индустрия және сауда министірлігі арнайы экономикалық аймаққа қатысты арнайы экономикалық аймақтың сұрақтары бойынша Үкіметтің тек орындаушы органы болып табылады. Осыған байланысты алдында жасалған және келешекте жасалатын арнайы экономикалық аймақтардың жалғыз Өкілетті органы деп Индустрия және сауда министірлігін тағайындау қажет.

Индустрия және сауда министірлігінің бір Комитетін орындаушы орган ретінде анықтау қажет немесе өкілетті орган ішінде бөлек құрылымды бөлімше жасаған жөн. Сондай-ақ, міндетті түрде арнайы экономикалық аймақты басқару органдарында жергілікті орындаушы органдардың өкілеттігін анықтау қажет, себебі арнайы экономикалық аймақтың бағдарламасын іске асырғанда көп мәселелер нақты өңірдің мәселесін қозғайды және тек жергілікті үкіметтің қатысуымен шешіледі.

2002 жылдан бері елде 6 арнайы экономикалық аймақ жасалды. Жасалған арнайы экономикалық аймақтар өз мүмкіндігі және статусы шеңберінде өз дамуының мәселелерін шешуге тырысуда. Арнайы экономикалық аймақтың іс-әрекетінің тиімділігін бағалау бойынша бірінғай әдіс жоқ, әр арнайы экономикалық аймақ инфрақұрылымын жасауда қаржыландыру мәселелерін өз бетімен шешуде, инвесторларды тарту мәселелері бойынша бірінғай саясат дайындалмаған.

2006-2008 жылдар ішінде Үкіметке туризм, көлік және сауда логистикасы, сауда, өңдеу салалары бойынша тағы бес арнайы экономикалық аймақты жасау туралы бір қатар ұсыныстар түсті. Арнайы экономикалық аймақты жасау рәсімдеріне сәйкес бастамашылар арнайы экономикалық аймақтар туралы заңдарында белгіленгендей, Индустрия және сауда министірлігіне Сарапшылық кеңесінде қаралуы үшін құжаттарын тапсырды. Қазіргі уақытта «Достық» арнайы экономикалық аймақты және «Хоргос» арнайы экономикалық аймақты жасау туралы шешімдер қабылданған, басқалар туралы Сарапшылық кеңеспен шешім қабылданбады. Себебі инфрақұрылым құрылысын қаржыландыруда белгісіздік және соңғы жылдары елде қалыптасқан арнайы экономикалық аймақтарға жағымсыз көзқарас. Сондай-ақ Қазақстан арнайы экономикалық аймақтардың тиімсіз іс-әрекетін, арнайы экономикалық аймақтарды жасауда және дамытуда жоспарлы, жүйелі әдістің жоқтығымен түсіндіруге болады. Жаңа арнайы экономикалық аймақтарды жасау қажеттілігін дәлелдейтін және алдында жасалған арнайы экономикалық аймақтардың ең алдымен қаржы мәселелерін шешетін Индустрия және сауда министірлігінің дәлелдері жетіспейді.

Арнайы экономикалық аймақ мәселелері бойынша Алқалық кеңестің құзыретіне қосымша енгізіп, арнайы экономикалық аймақта қатысуға рұқсат беру туралы ұсыныстарды қабылдау қызметті тапсыру қажет.

Арнайы экономикалық аймақта қатысуға рұқсат беру туралы ұсыныстарды Индустрия және сауда министірлігі қарамағындағы Сарапшылық кеңеске тапсыру қажет. Бұл деген арнайы экономикалық аймақтардың қатысушыларын қатаң тандауға және арнайы экономикалық аймақтың аумағында арнайы экономикалық аймақтың

мақсаттарына және міндеттеріне сәйкес келмейтін лайықсыз жобаларды орналастыруға жол бермейді.

Қазақстан Республикасының арнайы экономикалық аймақтарының қызмет ету тәжірибесін зерттеу көрсеткендей, арнайы экономикалық аймақтарды тиімді мемлекеттік реттеу мақсатында арнайы экономикалық аймақтың құқықтық базасын жетілдіру қажет.

Арнайы экономикалық аймақтар туралы мәселелер бойынша қабылданған нормативтік-құқықтық актілерді реттеу мақсатында Қазақстан Республикасының, оның субъектілерінің және муниципалды құрылымдардың жалпы даму мүддесіне жауап беретін Заң қабылдау қажет. Әлемдік тәжірибені негізге алып, Қазақстанға қажетті арнайы экономикалық аймақтардың түрлеріне, олардың мамандануына, мөлшеріне, жасалу, қаржыландыру және басқару тәртібіне ерекше көңіл бөлу керек. Арнайы экономикалық аймақтың шаруашылық іс-әрекеті тәртібін анықтағанда осы аймақтарда шетел және қазақстандық кәсіпкерлерге берілетін салық, кеден, бюджеттік және т.б. жеңілдіктер мөлшерін және нақты түрлерін заңда келтіру қажет.

Нормативтік актілерге қосымшаларды және өзгерістерді енгізу арнайы экономикалық аймақтардың қызмет ету тәртібін реттеуді жақсартуға ықпалын тигізеді және берілген өңірлердің жылдам экономикалық дамуын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Мұстафаев С.Т. Қазақстан Республикасының Кеден құқығы (заң факультетінің студенттеріне арналған лекциялар курсы). – Оқу-әдістемелік құрал. –Түркістан: «Тұран» баспаханасы, 2004. 96 б.

Резюме к статье

В статье рассматриваются условия создания специальных экономических зон и предложены пути их совершенствования.

The resume to article

In article conditions of creation of special economic zones are considered and ways of their perfection are offered.